

АРАДАЙ АМАН ЗОХЁОЛОЙ ХҮМҮҮЖҮҮЛХЫ УДХА ТУХАЙ

Маркова Татьяна Вампилоновна

багша,

Үлээн дунда хургуули

Росси, 669232, Эрхүүгэй можо, Оһын аймаг, Унгин һуурин,

Школьно үйлсэ, 8

mtv72.72@mail.ru

Хэшээлэй сэдэб:

ҮРЕЭЛНҮҮД — АРАДАЙ АМАН ҮГЫН ДЭЭЖЭ

(«Буряад арадай аман зохёол» гэхэн класчаа гадуур хэгдэхэ ажалай жэшээ дээрэ)

Хэшээлэй зорилгонууд:

1) арадай аман зохёолой шүлэглэмэл жанрнуудай нэгэ зохёолтой танилсуулха, мэдэсыень гүнзэгырүүлхэ;

2) һурагшадай хэлэлгэ хүгжөөхэ, үреэлнүүдые зохёожо ба хэрэглүүлжэ һургаха;

3) багахан суглуулбари зохёолгохо.

Хэшээлэй хэрэгсэлнүүд: проектор, компьютер, видеопрезентаци, карточка-нууд, 500 үреэлнүүд, юрөөлнүүд (Суглуулбари. Улан-Удэ: НоваПринт, 2019. 192 с.)

Хэшээлэй ябаса:

I. Эмхидхэлэй үе. Мэндэшлэгэ

Мүнөөдэрэй хэшээлдэ бидэ хоёр бүлгэм боложо хүдэлхэбди, хэн хаана һууха, хэнтэй ажаллаха дуратайб, тэндээ һуугты.

II. Хэшээлэй сэдэб гаргаха шата

Видеопрезентаци харуулха, тэрээн соо түрэ найр, шэнэ гэрэй толлолгон, хүнэй наһанай ойн баярнууд гэхэ мэтын зурагууд харуулагдана.

Асуудалнуудта харюусагты. Хэшээлэйнгээ сэдэб өөһэдөө элирүүлэгты.

– Презентаци соо та юу харабабта? (Найр нааданууд).

– Найр наадан дээрэ хүнүүд юу хэнэб? (Эдээлнэ... баясана... наадана... хөөрэлдэнэ... бэлэгүүдые барина).

– Бэлэгүүдые барихадаа, ямар уран гоё үгэнүүдээр бэлэг бариханаа шэмэглэн хэлэнэб? (Үреэлнүүдые хэлэнэ).

Һурагшад хэшээлэйнгээ сэдэб элирүүлнэ.

III. Гол шата. Багшын хөөрөөн.

Үреэлнүүд гэжэ ямар жанр бэ?

Арадай аман зохёолой шүлэглэмэл түхэлтэй жанр. Тэрэ жанрта ородог үреэл эртэ саһаа һабагша татанхай.

Үреэлнүүд ямар ушарнуудта хэлэгдэнэб?

Шэнэ айл бүлын бии болоходо, гэр барижа ороходо, шэнэ гэр толлолгондо, айлай үхибүүтэй болоходо, элдэб хэмжээнэй найр наадануудта, түрэ хуримда, хүүгэдэй үһэ хайшалаанда, хүнэй наһанай тэбхэр ойн баярнуудта хэрэглэгдэдэг.

Ямар зорилготойгоор хэлэгдэдэг бэ?

Буряад арад хүн зоной үлзы хэшэгтэй, элүүр энхэ ябахын түлөө уран гоё үрээлнүүдые хэлэжэ, тэрэнээ үнэн зүрхэнһөөн дамжуулдаг байһан. Баян хэшэг, уга наһа, удаан жаргалтай ябахын түлөө үрээлнүүдые хэлэдэг байһан.

Үрээлнүүдэй үүргэ ямар бэ?

Буряад арад үри хүүгэдээ хурган хүмүүжэлхэдээ, ямар ёһо гурим, ямар эрилтэ баримталбал зохид байхаб гэжэ, «эрхые нуранхаар, бэрхые нура» гэхэ мэтэ гури-мууды тогтоон, үзэл, хараа бодолоо «уран үгэ оншотой» гэжэ хэр угһаа хурган заадаг һэн. Үрээлнүүдые хэлэжэ хүниие урмашуулдаг, баясуулдаг, хүсэл зоригтой болгодог, дали жэгүүр ургуулдаг. Аба эжыгээ, аха дүүнэрээ, үетэн нүхэдөө, тоонто нютагаа, Эхэ ороноо сэдхэлдээ дулаагаар һанан, ажабайдалай олон үйлэ хэрэгүүдтэ харюусалгатайгаар хандажа ябаха хэрэгүүдтэ үрээлнүүд уряалдаг.

Үрээлнүүдые хаана уншажа болохоб?

Һүүлэй үедэ хэблэлһээ гараһан «500 үрээлнүүд, юрөөлнүүд» гэхэн ном соо буряад арадай суг хамта ажаһуудаг газарнуудаар ябажа суглуулһан арадай аман зохёолой дээжэ болохо үрээлнүүдэй текстнүүд оруулагданхай. Тэндэһээ үрээлнүүдые абажа уншахада, хэрэглэхэдэ болоно.

Хэшээлэй даабаринууд. Бүлгэмүүдээр хүдэлнэбди. Иимэ даабаринууды хойно хойноһоон дүүргэгты.

– «500 үрээлнүүд, юрөөлнүүд» гэхэн суглуулбаритай танилсагты. Үрээлэй текстнүүд ямар темэнүүдээр хубаалгаатайб? Нэрлэгты.

– Ямар үрээлэй бүлэг мүнөө үедэ элбэгээр хэрэглэгдэдэг хаб?

– Үрээлэй текстнүүдые хаража үзэгты. Үрээлнүүд ямар байгуулгатайб?

– Хөөрэлдэгты. Ажабайдалай нэгэ ушар шэлэгты. Ямар үрээлнүүдые хэлэхэбта? Багахан суглуулбари зохёогты. Тиигээд урда гаража, уран гоёор үгүүлээд, удхыень элирүүлэгты.

VI. Бүлгэмүүдэй ажалай дүн

1. Суглуулбари соохи үрээлнүүд иимэ темэнүүдээр хубаагдаатай:

– Үхибүүдэй үһэ хайшалаанда гү, али түрэхэн үдэртэ хэлэхэ үрээл;

– Үхибүүнэй хургуулида ороходо хэлэхэ үрээл;

– Сэрэгэй албанда мордоходо, залуушуулда хэлэхэ үрээл;

– Хурим түрын, хадаг табилгада, унтари (оро) заһалгада хэлэхэ үрээл;

– Бэриин хэшэг тараахада, энжэ тушаахада хэлэхэ үрээл;

– Хүбүүндэ хэлэхэ үрээл;

– Басаганда хэлэхэ үрээл;

– Бүлэ болоһон залуушуулда хэлэхэ үрээл;

– Сагаалганда хэлэхэ үрээл;

– Шэнэ гэртэ ороходо (толлоходо) хэлэхэ үрээл;

– Наһанай ойн баярта хэлэхэ үрээл;

– Шог үрээлнүүд.

2. Мүнөө үедэ шог үрээлнүүд ехээр хэрэглэгдэдэг байгаа ёһотой гэжэ тухайлнабди. Ёонирхохо текстнүүд байна.

3. Үрээлнүүд — шүлэглэмэл жанр. Үрээлнүүдэй текст тусхай байгуулгатай:

– Түрүүшээр ушар нэрлэгдэнэ, хандалга байха болоно (Хүндэтэ Баяр Арюуна хоёр г. м.).

– Саашаа үрээгшэ хүнэй хүсэл харуулаатай байна (баян хэшэгтэй, ута наһатай г. м.). Үрээгшын хүсэлэй үгэнүүд *ябаарайт, ошооройт, болооройт* г. м. үгэнүүдээр дүүрэнэ.

– Үрээлнүүдэй һүүлдэ «яалай», «болтогой» гэжэ хэлэгдэнэ, һайн үгэнүүднай бээлүүлэгдэхэй даа гэжэ һанал харуулагдана.

4. Бүлэг бүхэн өөрынгөө суглуулбари уншана. Үрээлэй үгэнүүдэй удха харуулна.

V. Рефлекси

Эдэ үгэнүүдһээ үрээлнүүдые зохёогты. Ямар ушарнуудта хэрэглэгдэхэб? Элирүүлэгты.

Нэгэдэхи бүлгэмэй үгэнүүд: үбгэд, үрхөөртнай ороһон наран, үрээлээ үгэжэ байг, туяагаа, үүдээртнай ороһон.

Хоёрдохи бүлгэмэй үгэнүүд: үнэр, найман Намсарай, баян болоорой, Найдан Жүдэг мэтэ, болоорой, мэтэ.

Һурагшад зохёоһон үрээлнүүдээ уншанад. Ажабайдалай ушар нэрлэнэ.

VI. Тобшолол гаргалга

Үрээлнүүд тухай юу мэдэхэ болобобта? Тэрэ ямар жанр бэ? Ямар шанар шэнжэнүүдтэйб? Ямар байгуулгатайб? Ямар ном хэрэглэхэдэ болохоб?